

УДК 327 (73)+316.42

ДМИТРО МАНУЇЛЬСЬКИЙ – КЕРІВНИК ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНОГО ВІДОМСТВА УКРАЇНСЬКОЇ РСР (1944-1952 рр.)

Головченко В. І.

Доктор політичних наук, професор, Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Анотація. Створення зовнішньополітичного відомства Української РСР у ході радянської конституційної реформи 1944 р., якими б не були справжні мотиви й політичні наміри офіційного Кремля – системною «great strategy», тактичним ходом, кон'юнктурним політичним маневром чи дипломатичним фарсом, – мало позитивні наслідки. Після більш, ніж двадцятирічної вимушеної перерви, поняття «держава Україна» з'явилося в дипломатичному листуванні, УРСР формально набула статусу суб'єкта міжнародного права й стала державою-співзасновником ООН. Тому в статті висвітлюються маловідомі обставини поновлення міжнародної діяльності Української РСР та входження її до числа «initial members» ООН, з'ясовуються дійсні мотиви сталінської дипломатії в забезпеченні цього процесу.

В публікації також з'ясовано роль Д. Мануїльського в започаткуванні «золотого віку української радянської дипломатії», (за визначенням західних ЗМІ). Незважаючи на відсутність в Українській РСР власної зовнішньополітичної лінії, її вихід на міжнародну арену в «еру Мануїльського» мав велике позитивне значення. Він сприяв збереженню у певних верствах населення республіки державницьких настроїв і водночас розкривав їм очі на кричущу невідповідність між формальним міжнародним статусом України, що своєю участю в створенні й діяльності ООН дістала певне визнання світового співтовариства, та її фактичним становищем абсолютно залежної частини радянської імперії.

Ключові слова: держава, дипломатія, зовнішня політика, конференція, міжнародні відносини.

Постановка проблеми. Спливає чверть століття існування незалежної Української держави – впливового міжнародного актора, що за цей короткий проміжок часу вдруге була обрана 15 жовтня 2015 р. непостійним членом Ради Безпеки ООН. Її дипломатія твердо спирається на здобутки своїх попередників – працівників зовнішньополітичного відомства Української РСР. «Перша серед рівних» радянська союзна республіка після створення в 1944 р. власного народного комісаріату закордонних справ діяльно прилучалася до міжнародного життя, поступово формувала власний корпус кваліфікованих дипломатів, що здобували досвід фахової діяльності в міжнародних організаціях, оволодівали новітньою методикою й мистецтвом ведення переговорів, етикою міжнародного спілкування, усвідомлювали силу й слабкість кремлівської дипломатії, й водночас наочно спостерігали ущемлений статус УРСР у зовнішньополітичній сфері. Чільна роль у започаткуванні цього доленосного процесу належала Д. Мануїльському.

Мета статті – з'ясувати обставини становлення української радянської дипломатії та її внесок у міжнародно-правове оформлення підсумків Другої світової війни в Європі.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Оскільки за радянської доби зазначена проблематика була вкрай заідеологізованою й зазнала чималих фальсифікацій, автор у низці публікацій розглянув особливості формування дипломатії Української РСР та набуття нею статусу «initial member» новоствореної ООН [2; 3; 4; 5; 6]. Але місце особистісного чинника, зокрема ролі Д. Мануїльського, в набутті практичного багажу й професійного вміння вітчизняною дипломатією тривалий час залишалося поза увагою дослідників.

Основні результати дослідження. Певною мірою, як зазначалося вище, модерна вітчизняна зовнішньополітична служба своїми успіхами (та й, чому гріха таїти, невдачами) має завдячувати досвіді дипломатії Української РСР, якого не мала жодна інша колишня союзна республіка і з яким пов'язана діяльність Дмитра Захаровича Мануїльського. Ще під час навчання в Острозькій гімназії Д. Мануїльський був близький до українського визвольного руху, але невдовзі вступив до РСДРП, вів агітаційно-пропагандистську роботу серед робітників Петербурга і Кронштадта. Він став одним із керівників Кронштадтського збройного повстання 19-20 липня 1906 р., був заарештований і засуджений до 5-річного заслання в Якутію, але втік з Вологодської в'язниці (був винесений за її межі в опломбованому кошику під виглядом книг), перебрався до Києва й восени 1907 р. змушений був емігрувати до Франції, де закінчив юридичний факультет Сорбонни (1911 р.) [15, с. 300].

В травні 1917 р. у «запломбованому вагоні» Д. Мануїльський через Німеччину повернувся до революційного Петрограда й згодім приєднався до більшовицької партії, працював у її центральних органах – журналі «Вперед» і газеті «Правда», був членом міської Думи, а напередодні жовтневого перевороту увійшов до складу Військово-революційного комітету при Петроградській раді робітничих і солдатських депутатів. За дорученням комітету Д. Мануїльський став комісаром Царського Села, а після придушення антибільшовицького виступу генерал-лейтенанта П. Краснова в грудні 1917 р. увійшов до колегії наркомату продовольства РСФРР, в лютому наступного року був призначений заступником наркома.

Але як один із нечисленних більшовиків з України, Д. Мануїльський був украй потрібен Леніну саме в Україні, тому в середині квітня 1918 р. він отримав призначення заступником голови делегації РСФРР Х. Раковського на мирних українсько-російських переговорах у Києві. Як це не дивно на перший погляд, але Д. Мануїльський справив досить приємне враження на свого ровесника – керівника зовнішньополітичного відомства Української Держави Д. Дорошенка, якого важко запідозрити у симпатіях до більшовиків, та ще й «своїх».

«В розмовах Мануїльський дуже часто сходив з офіційного тону на товариський, – згадував український міністр, – якимсь, клопочучись за своїх товаришів, арештованих в Одесі, коли я півжартома зауважив йому, що арештовані напевно зловживали своїм становищем і вели агітацію, Мануїльський заявив мені: «Пане Міністре! Даю Вам слово старого революціонера, що ніхто з арештованих ніякої агітації не вів!». Частенько, клопочучись за арештованих, Мануїльський апелював до мого почуття гуманності... Події показали, що діяльність більшовицьких місій і консульств далеко не була такого невинного характеру. Але щодо самого Мануїльського, – робить дещо несподіваний висновок Д. Дорошенко, – то мушу зазначити, що в його натурі справді була якась рисочка джентльменства: мені добре звісні деякі факти, котрі свідчать, що йому не чужі були вчинки благородної вдачі й гуманного характеру. Як це погодити з іншою його діяльністю, як більшовицького ватажка, діяльністю, що коштувала стільки крові, сліз і всякого горя, – хай розгадують психологи» [9, с. 284-285].

На початку 1919 р. Д. Мануїльський виїхав до Парижа в складі місії Червоного Хреста у справах репатріації Російського експедиційного корпусу. Попри істотні перешкоди з боку французької влади, йому вдалося успішно виконати завдання і вже в травні разом із першою групою репатріантів (біля 1 тис. чол.) повернутися до Москви. Крах більшовицької політики «воєнного комунізму» в Україні влітку – восени 1919 р. підштовхнув Д. Мануїльського до зближення з групою т. зв. «федералістів» у керівництві КП(б)У на чолі з Ю. Лапчинським, які виступали за створення самостійної української комуністичної партії та дійсно рівноправні федеративні відносини між РСФРР і УСРР.

Водночас схильному до компромісів, з багатим життєвим досвідом, ґрунтовною освітою й фактично «незаплямованою» революційною біографією, Д. Мануїльському вдавалося стрімко долати сходинки більшовицької партійно-державної ієрархії. Він був членом Всеукраїнського ревкому, наркомом землеробства УСРР, брав участь у польсько-радянських мирних переговорах у Мінську та Ризі, був обраний до політбюро ЦК КП(б)У і, зрештою, став першим секретарем ЦК. Д. Мануїльський миттєво зорієнтувався у хитросплетіннях кремлівської боротьби за владу і зробив безпомилковий вибір на користь Сталіна. Як член комісії з урегулювання відносин між радянськими республіками та розроблення конституційних засад новостворюваного СРСР, Д. Мануїльський активно підтримав сталінський план «автономізації» радянських республік і залишався його прихильником навіть після того, як 6 жовтня 1922 р. пленум ЦК РКП(б) на вимогу Леніна формально ухвалив федеративну концепцію союзної держави.

Сталін сповна віддячив «липovому українцеві» (як назвав Д. Мануїльського Й. Сталін в одному з листів до Леніна), забезпечивши його обрання на V конгресі Комінтерну в липні 1924 р. членом президії виконкому, а в 1928 р. – секретарем виконкому і главою делегації ВКП(б) у Комінтерні. Слухняно реалізуючи сталінські настанови щодо західноєвропейських компартій, Д. Мануїльський не лише уникнув репресій у роки «великого терору», а й став один із небагатьох офіційних популяризаторів «вічно живого вчення», отримавши в 1940 р. науковий ступінь доктора історичних наук і звання професора, а в лютому 1945 р. – статус дійсного члена АН УРСР.

Під час радянсько-німецької війни Д. Мануїльський служив у Раді військово-політичної пропаганди при Головному політуправлінні Червоної армії, а також працював заступником завідувача Інформаційного відділу апарату ЦК ВКП(б); у вересні 1943 р. він увійшов до складу комісії політбюро ЦК ВКП(б) з питань мирних договорів та повоєнного устрою. Тому призначення Д. Мануїльського 12 липня 1944 р. наркомом закордонних справ УРСР замість відомого драматурга О. Корнійчука (під приводом незнання останнім іноземних мов) було цілком логічним кроком Кремля, недаремно в інтелігентських українських колах поширилися чутки про можливу заміну голови РНК УРСР М. Хрущова «за перегини у національній політиці» вірним сталінцем – членом політбюро, секретарем ЦК ВКП(б) А. Ждановим [7, с. 40-41].

Д. Мануїльському було доручено розробити проект Положення про наркомати закордонних справ союзних республік, створені відповідно до ухвалених 1 лютого 1944 р. X сесії Верховної Ради СРСР законів «Про утворення військових формувань союзних республік та про перетворення у зв'язку з цим Народного комісаріату оборони із загальносоюзного у союзно-республіканський» та «Про надання союзним республікам повноважень у галузі зовнішніх відносин і про перетворення у зв'язку з цим народного комісаріату закордонних справ із загальносоюзного у союзно-республіканський народний комісаріат».

На відміну від аналогічного документа, розробленого О. Корнійчуком, в проекті Д. Мануїльського не наголошувалося на потребі налагодження безпосередніх дипломатич-

них відносин союзних республік з іноземними державами. Республіканські уряди лише могли ставити перед НКЗС СРСР питання щодо урегулювання в бажаному для них дусі взаємин із сусідніми країнами (кордони, відшкодування втрат під час окупації, дипломатичні представництва тощо). На час проведення політичних або торговельних переговорів Кремля з іноземними урядовими делегаціями відповідні зацікавлені республіканські НКЗС мали тільки «залучатися». Їхні працівники могли також включатися до складу загальносоюзних дипломатичних місій, передусім, у тих країнах, де були компактні групи емігрантів, що переселилися в різні часи з відповідних республік [7, с. 39-40].

Розвиваючи пропозиції свого попередника про підготовку республік СРСР до повоєнної мирної конференції, Д. Мануїльський вважав доцільним здійснити перевірку узагальнених Надзвичайною державною комісією із встановлення й розслідування злочинів німецько-фашистських загарбників даних про людські й матеріальні втрати та збитки. Республіканські НКЗС мали також із санкції Москви організувати поїздку дипломатичних представників та іноземних журналістів на території, які були тимчасово окуповані.

В документі визначалися й заходи, спрямовані на підвищення кваліфікації працівників республіканських НКЗС, вказувалося на потребу налагодження систематичного вивчення ними всесвітньої історії, історії міжнародних відносин і зовнішньої політики, тогочасної світової політики, політичної й соціально-економічної географії, економіки й особливо іноземних мов (англійської й французької та мов прикордонних держав) [7, с. 41]. Готувати дипломатичних працівників, згідно рішень РНК УРСР від 9 вересня й наказу наркома освіти П. Тичини від 18 жовтня 1944 р., мали в Київському державному університеті ім. Т. Шевченка на факультеті міжнародних відносин.

Але в цілому «проект Мануїльського» не тільки істотно обмежував участь союзних республік у міжнародній діяльності, але й фактично зводив її нанівець. У концепції новопризначеного наркома чітко простежувалося намагання союзного центру використовувати республіканські НКЗС лише в якості своїх допоміжних філій, що мали слухняно вирішувати геополітичні й пропагандистські завдання сталінської дипломатії. Щоправда, якийсь час Кремль продовжував досить уміло розігрувати «українську карту» на міжнародній арені.

І надалі представники НКЗС УРСР на зустрічах із членами зарубіжних делегацій висловлювали впевненість у встановленні найближчим часом дипломатичних відносин. Так, на запитання міністра закордонних справ коаліційного уряду Югославії – І. Шубашича (який наприкінці листопада 1944 р. разом із віце-прем'єром Е. Карделем відвідав Київ), чи має уряд УРСР намір встановити після війни дипломатичні стосунки з Югославією та іншими державами, завідувач консульсько-протокольним відділом К. Волохов відповів, що республіканські наркомати створені саме за для цього, тобто для встановлення зовнішніх зв'язків республіки [8]. А під час Установчої конференції ООН у Сан-Франциско в травні 1945 р. Д. Мануїльський наголошував на тому, що Україна готова в обмінятися дипломатичними і консульськими представництвами з будь-якою країною [11]. Серед держав, із якими вже найближчим часом передбачалося налагодження прямих контактів, найчастіше називалися Польща і Чехословаччина. Їхні промосковські уряди також неодноразово висловлювали бажання встановити безпосередні дипломатичні зв'язки з Києвом, так, чехословацький президент Е. Бенеш улітку 1945 р. заявив, що Україна могла б стати ключовим членом слов'янського блоку [18, р. 196].

Водночас іноземні аналітики-міжнародники не мали жодних сумнівів щодо дійсних, а не декларативних повноважень республіканських НКЗС на міжнародній арені, вказуючи, по-перше, на невинуватість з правового погляду дублювання республіканських і союзних представників у міжнародних організаціях, а по-друге – на те, що союзні республіки не-

здатні виконувати свої зовнішньополітичні повноваження без дозволу й допомоги Центру. В таємному звіті відділу досліджень і аналізу Управління стратегічних служб США ще 16 грудня 1944 р. прямо наголошувалося, що «союзнi республіки обмежені сьогодні тим, що вони не є суверенними державами, а натомість становлять невідривну частку вкрай централізованої держави. Вони позбавлені автономії у більшості урядових функцій». На думку американських розвідників, сталінська «конституційна реформа» «не скасувала остаточно контролю центрального уряду за здійсненням зарубіжних зв'язків» [10, с. 225-226].

Згідно ялтинських домовленостей «великої трійки», вже 27 квітня 1945 р. – на другому пленарному засіданні Установчої конференції ООН одностайно була ухвалена резолюція про включення Української та Білоруської РСР до т. зв. «initial members», а 30 квітня Виконавчий комітет зібрання надіслав урядам УРСР і БРСР офіційні пропозиції відрядити своїх делегатів до Сан-Франциско. Щоправда, інформація про запрошення Української й Білоруської РСР стати членами-засновниками ООН була опублікована в «Радянській Україні» лише 3 червня 1945 р., причому з неї випливало, що ініціатива виходила від делегації СРСР. Зазначалося також, ніби «представники Радянського Союзу висловили згоду з пропозицією США, заявивши, що можна було б довести кількість голосів Сполучених Штатів Америки в Асамблеї до трьох» [13]. Насправді ж Білий Дім кількома місяцями раніше відмовився від цієї ідеї, оскільки вона порушувала Конституцію США стосовно прав суб'єктів федерації.

Загалом керівник делегації Української РСР – заступник голови Раднаркому й нарком закордонних справ республіки Д. Мануїльський справив велике враження на делегатів Сан-Франциської конференції своєю ерудицією та знанням кількох іноземних мов, що дало привід окремим західним дослідникам писати про «еру Мануїльського в ООН», «золотий вік української радянської дипломатії» [19, р. 145]. 3 6 травня члени української делегації (усього 12 чол.) активно включилися в роботу комісій і комітетів конференції, а Д. Мануїльський, який за рівнем наближеності до Сталіна фактично очолив усе радянське представництво, був удостоєний честі сформувавши й очолити першу комісію першого комітету, що готувала текст преамбули і першого розділу Статуту ООН – «Цілі і принципи» міжнародної організації.

Український нарком також брав участь у роботі першої комісії третього комітету, де розглядалися структура і процедурні питання Ради Безпеки. Заступник голови РНК УРСР І. Сенін увійшов до комітету, що розробляв положення про Раду Безпеки ООН; віце-президент АН УРСР О. Палладін взяв участь у роботі комітету, який розглядав питання членства держав в ООН; ректор Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка – В. Бондарчук і директор Інституту історії АН УРСР М. Петровський працювали в комітетах, що визначали повноваження Генеральної Асамблеї та Економічної і соціальної ради (ЕКОСОП), а член-кореспондент АН УРСР П. Погребняк – у комітеті з розроблення положень про Міжнародний суд ООН.

В опублікованих документах делегації УРСР міститься понад десять поправок і пропозицій її членів, що стосувалися власне тексту Статуту ООН, тимчасових правил Генеральної Асамблеї ООН, статусу біженців і переселенців та переміщених осіб, представництва неурядових організацій в ЕКОСОП ООН тощо. Представники УРСР підтримали пропозицію делегації США щодо назви організації міжнародного співробітництва й безпеки, яку свого часу оприлюднив Ф. Д. Рузвельт, – ООН. Спільно з іншими делегаціями українські дипломати рішуче виступили проти залучення до ООН колишніх прибічників нацистської Німеччини й фашистської Італії, зокрема, франкістської Іспанії й салазарівської Португалії, що були прийняті в ООН лише 14 грудня 1955 р. (разом з Австрією, Албанією, Болгарією, Італією, Румунією, Угорщиною й Фінляндією) [15, с. 112-122].

22 травня 1945 р. Д. Мануїльський дав прес-конференцію для журналістів, акредитованих у Сан-Франциско, й наголосив: «Багато хто уявляє собі взаємовідносини між нашими республіками й загальносоюзним урядом так, як склалися історично взаємовідносини між урядом Вашингтона і окремими штатами. Це помилка... Це союз рівноправних окремих національних держав, кожна з яких має національну державну суверенність, має свою конституцію, свій окремий парламент» [15, с. 96]. А 26 червня, одним із перших, він підписав одноголосно схвалені попереднього дня Статути ООН і Міжнародного Суду. Президія Верховної ради Української РСР ратифікувала їх 21 серпня 1945 р.

Але, оскільки Українська РСР не була самостійною державою з міжнародно-правового погляду, вона не могла мати й незалежної зовнішньої політики. Про це переконливо свідчить хоча б той факт, що договори, в яких було зафіксоване врегулювання територіальних проблем та проходження кордонів УРСР з Польщею (від 16 серпня 1945 р.) і Чехословаччиною (від 29 червня 1945 р.), підписувалися від імені СРСР. Якщо в ООН Українська РСР, з огляду на потреби загальносоюзної дипломатії, мала бути формально суверенною, то безпосередні українсько-польські чи українсько-чехословацькі взаємини вбачалися Кремлем небажаними. Підписані делегацією Української РСР 10 лютого 1947 р. в Парижі мирні договори з Італією, Болгарією, Румунією, Угорщиною та Фінляндією стали дійсними лише після їхньої ратифікації Президією Верховної Ради СРСР, яка поширила дію цього акту на УРСР та БРСР.

І все ж специфічну дипломатичну діяльність Української РСР після завершення Установчої конференції ООН у Сан-Франциско та помітну роль у ній Д. Мануїльського не слід відкидати. Так, у вересні 1945 р. в Лондоні нарком закордонних справ УРСР був обраний першим віце-головою Підготовчої комісії ООН, яка мала ухвалити тимчасовий порядок денний перших сесій Генеральної Асамблеї, Ради Безпеки, ЕКОСОП, Ради з опіки, вирішити питання про постійне місце перебування ООН тощо.

Коли ж 10 січня 1946 р. в британській столиці відкрилася I сесія Генеральної Асамблеї ООН, Українська РСР терміном на 1 рік стала членом ЕКОСОП (її спеціалізованих органів – Статистичної комісії, Комісії з прав людини, Комітету у справах біженців і переміщених осіб, Комітету з проведення заходів щодо консультацій із неурядовими організаціями, Тимчасової комісії з економічної відбудови розорених районів, Фіскальної комісії та Комісії народонаселення), а також увійшла до Ревізійної комісії ООН. На цій же сесії очолювана Д. Мануїльським делегація рішуче виступила на захист темношкірого населення Південної Африки, гнобленого расистами.

Водночас 21 січня 1946 р. Д. Мануїльський адресував Раді Безпеки ООН спеціального листа, в якому наголошувалося, що воєнні дії проти проголошеної 17 серпня 1945 р. Республіки Індонезії за участю «як регулярних англійських військ, так і ворожих японських збройних сил», створили загрозу миру й безпеці в регіоні, та пропонувалося провести належне й об'єктивне розслідування внутрішньополітичної ситуації в країні та вжити відповідні заходи. Урядова Національна партія Індонезії, що очолювала визвольну боротьбу на Зондському архіпелазі, надіслала главі делегації УРСР телеграму, де зазначалося: «Серйозно протестуючи проти представництва Голландії в Раді Безпеки, яке суперечить інтересам Індонезії й не відповідає основній тезі Атлантичної хартії, ми дозволимо собі довірити справу Індонезії Вашій доброзичливій підтримці та захистові». А в джакартському журналі «Індонезія» відзначалося, що представник УРСР «захищав справу індонезійського народу так наполегливо, як це міг зробити лише сам індонезійський народ» [17, с. 44].

За деякими ознаками, Д. Мануїльському відвоилася в тогочасній зовнішньополітичній діяльності СРСР досить специфічна роль: у якості представника «суверенної» Укра-

їнської РСР він міг виступати з окремих питань порядку денного наполегливіше, ніж керівники союзного МЗС. Так, з початком роботи Паризької мирної конференції (29 липня – 15 жовтня 1946 р.) саме йому довелося відіграти помітну роль у вирішенні питання про запрошення на саміт делегації щойно проголошеної й керованої комуністами Народної Республіки Албанії (створене італійськими окупантами т. зв. «Албанське королівство» формально-юридично продовжувало існувати). Натомість радянська дипломатія категорично виступала проти участі в конференції окупованої союзниками Австрії – з огляду на її невизначений на той час міжнародно-правовий статус. За дорученням Кремля, Д. Мануїльський виступив на підтримку Албанії, й після бурхливих дебатів на мирну конференцію були запрошені обидві країни.

На відміну від Паризької мирної конференції 1919-1920 рр., де Надзвичайна дипломатична місія УНР так і не набула офіційного статусу, в 1946 р. делегація Української РСР (Д. Мануїльський; заступник голови Ради міністрів УРСР А. Барановський; завідувач політичного відділу МЗС О. Война; професор М. Петровський; завідувач кафедри історії міжнародних відносин і зовнішньої політики Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка О. Касименко; старший науковий співробітник Інституту історії АН УРСР Л. Коваленко; куратор курсу міжнародного права Харківського юридичного інституту, доктор юридичних наук В. Корецький; працівники МЗС УРСР М. Лисенко і М. Лукін; професор Ф. Примак; завідувач відділу статистики Інституту економіки АН УРСР і голова Відділу суспільних наук АН УРСР, професор М. Птуха та керівник представництва УРСР в Європейському комітеті ЮНРРА, представник УРСР в ЕКОСОП – В. Тарасенко) брала активну участь в обговоренні найважливіших і найгостріших питань – територіальних, політичних та економічних.

Так, Д. Мануїльський був обраний віце-головою комісії з політичних і територіальних питань для Італії, А. Барановський очолив комісію для Румунії, а М. Птуха став доповідачем комісії для Угорщини. Загалом члени делегації УРСР стали учасниками всіх створених на Паризькій конференції комісій з політичних і територіальних питань для колишніх союзників нацистської Німеччини, а також економічної комісії для Італії й економічної комісії для Балкан та Фінляндії.

При вирішенні проблеми болгарсько-грецького кордону, коли офіційні Афіни, посилячись на «стратегічні мотиви», вимагали відторгнення від Болгарії 10% її території на півдні, Д. Мануїльський знову зіграв вирішальну роль. Від імені УРСР він розповсюдив серед учасників конференції листа-звернення зі спростуванням грецьких територіальних претензій, які ставили під загрозу безпеку Софії та Пловдива. А у виступі 14 серпня 1946 р. Д. Мануїльський наголосив: «По якому праву грецька делегація претендує на споконвічну болгарську землю, де на 300 тисяч населення є всього 150-200 чоловік грецької національності?» [11, с. 209]. Хоча Паризька конференція й залишила тимчасово цю проблему відкритою, але Третя сесія Ради міністрів закордонних справ п'яти великих держав (4 листопада – 12 грудня 1946 р., Нью-Йорк) висловилася на користь збереження Болгарії в кордонах станом на вересень 1940 р.

Як віце-голова комісії з політичних і територіальних питань для Італії, Д. Мануїльський, спільно з польською делегацією, наполіг на внесенні до проекту мирного договору з цією державою статті про заборону всіх організацій фашистського типу і таких, що ведуть ворожу пропаганду проти Об'єднаних Націй. Конференція схвалила і поправку делегації УРСР, яка зобов'язувала Італію передати Греції архіпелаг Додеканес (Південні Споради), що завершило процес територіальної консолідації цієї держави.

Але пропозиції Д. Мануїльського від 14 вересня 1946 р. щодо встановлення єдиних митних кордонів та валюти для Вільної території Триєст і Югославії, а також підпорядку-

вання останній залізничної мережі та зовнішньої політики Трієсту були відкинута переважно більшістю членів комісії. Загалом радянські представники наполягали на тому, щоб уся Юлійська Країна, включно з її центром – Трієстом, незважаючи на наявність італійської етнічної громади в окремих населених пунктах, була передана Югославії з огляду на те, що регіон був очищений від нацистів Народно-визвольною армією Югославії. Уряди США, Великої Британії та Франції пропонували східну частину спірної території віддати Югославії, а західну з Трієстом залишити за Італією.

Після тривалої дискусії сторони зійшлися на компромісному варіанті: більша – східна частина Юлійської Країни передавалася ФНРЮ, а менша – західна (зони «А» і «Б») переходила під управління ООН і була названа Вільною територією Трієст. Вибори до її урядової ради мали пройти не пізніше, ніж через 4 місяці після ратифікації мирного договору. Але цього так і не відбулося внаслідок непоступливості сторін: 5 жовтня 1954 р. в Лондоні ФНРЮ та Італія уклали угоду, за якою зона «А» відійшла до Італії, а зона «Б» – до Югославії.

Не дістала схвалення і українська поправка щодо обмеження спроб держав-переможниць задовольнити свої фінансово-економічні претензії до офіційного Рима за рахунок італійських активів (подібна «турбота» Кремля про Італію пояснювалася тимчасовою участю в її уряді комуністів та лівих соціалістів). В мирному договорі з Італією зазначалося, що претензії до неї задовольнятимуться за рахунок італійських активів, які перебували відповідно в межах юрисдикції кожної з держав-переможниць.

З тих же міркувань А. Барановський, рішуче виступив проти поправки делегації Південно-Африканського Союзу про встановлення «справедливих», тобто завищених, цін для колишніх союзників Німеччини за товари, придбані у громадян Об'єднаних Націй у рахунок репарацій. Кремль був переконаний у тому, що ця пропозиція являла собою спробу створення привілейованого становища для іноземних нафтових компаній у Румунії. Зрештою, компенсація іноземним власникам за втрачене майно на території колишніх союзників Німеччини була визначена в 2/3 від фактичних збитків [14].

Делегація УРСР на Паризькій мирній конференції виступила й проти практичного втілення принципів «відкритих дверей» та «рівних можливостей», які західні держави планували покласти в основу розгляду питання про режим судноплавства на Дунаї. Тому було ухвалено рішення провести з цієї проблеми окрему міжнародну конференцію, але водночас сторони домовилися включити до текстів мирних договорів із Болгарією, Румунією й Угорщиною спеціальні статті про судноплавство на Дунаї на базі згаданих принципів.

Оскільки Д. Мануїльський тимчасово потрапив у неласку до Сталіна, делегацію УРСР на Белградській (Дунайській) конференції 30 липня – 18 серпня 1948 р. очолював уже А. Барановський. На засіданні 5 серпня він рішуче виступив проти американсько-британського проекту, що передбачав поширення міжнародного режиму на притоки Дунаю й надання всім зацікавленим державам прав не лише на судноплавство, а й торговельно-промислової діяльності у придунайському регіоні. А. Барановський заявив учасникам конференції, що Україна історично має тісні зв'язки з Дунаєм, який є для неї традиційним торговельним шляхом. Що ж до США, наголосив глава української делегації, то ця країна жодного відношення до Дунаю не має, обсяг її експорту до країн регіону становив ледве 0,5% всього обсягу американського експорту. Тому делегація УРСР рішуче виступила проти намірів США, під приводом надання фінансової допомоги, спрямувати в регіон політичну й економічну експансію.

Делегація УРСР спільно з країнами «народної демократії» (Болгарія, Румунія, Угорщина, Чехословаччина, Югославія) забезпечила прийняття чинного донині радянського

проекту, який обмежував компетенцію нової Дунайської комісії лише судноплавною 2588-км частиною річки від баварського міста Ульм до Чорного моря. Умови конвенції передбачають вільне судноплавство для торговельних кораблів, але військовим суднам недунайських держав забороняється плавання річкою; прохід військових суден країн регіону дозволений лише із санкції відповідних зацікавлених сторін. Президія Верховної Ради УРСР ратифікувала цей документ 18 лютого 1949 р., приєднавшись, таким чином, до Дунайської комісії.

На II сесії Генеральної Асамблеї ООН 13 листопада 1947 р. Українська РСР була обрана на непостійним членом Ради Безпеки дворічний термін (США висували на місце, призначене для країн Центрально-Східної Європи, кандидатуру Чехословаччини, але офіційна Прага за порадою Кремля підтримала кандидатуру УРСР) і в цій якості входила до складу Комісії з атомної енергії (в лютому 1948 р. навіть очолювала її), Комісії ООН з озброєнь звичайного типу та Комітету з прийому нових членів ООН. В Раді Безпеки ООН українська делегація провадила доволі активну дискусію щодо колоніальної війни Нідерландів в Індонезії, а також компромісного вирішення Палестинської проблеми.

З 28 березня 1947 р. Українська РСР стала членом Економічної комісії ООН для Європи і приєдналася до Міжнародної організації радіомовлення та телебачення, а на III сесії Генеральної Асамблеї ООН Д. Мануїльський очолив Комітет із перевірки повноважень делегацій. Ще 22 липня 1946 р. українська делегація спільно з представниками 50-ти держав-членів ООН взяла участь у скликаній ЕКОСОП у Нью-Йорку міжнародній конференції з питань охорони здоров'я. На ній вперше в міжнародній практиці одним із базових та невід'ємних прав людини, незалежно від раси, релігії, політичних поглядів, соціального та економічного статусу, було проголошено здоров'я. Таким чином, з 7 квітня 1948 р. Українська РСР стала однією з держав-співзасновників Всесвітньої організації охорони здоров'я (ВООЗ), того ж року вона вступила до Всесвітнього поштового союзу, Всесвітньої метеорологічної організації та Міжнародного союзу електрозв'язку.

Навіть у розпал холодної війни УРСР виявляла певну дипломатичну активність, саме в той час її представники увійшли до Всесвітньої Ради Миру, а у вересні 1951 р. в Києві відбулася Українська республіканська конференція миру. В ООН Д. Мануїльський активно підтримував прохання про вступ до неї Цейлону та Лаосу. Однак навіть така обмежена дипломатична активність Української РСР не була позбавлена умовностей і залежності від загальносоюзного Центру, що наочно було продемонстровано рішенням республіканського керівництва вийти зі складу ВООЗ вже в 1949 р. Причиною, в дусі холодної війни, було названо «невідповідність дій ВООЗ завданням, передбаченим Статутом» [19, s. 100].

І все ж Українська РСР продовжувала брати активну участь у розробленні міжнародних угод у гуманітарній сфері, зокрема, на дипломатичній конференції в Женеві 21 квітня – 12 серпня 1949 р. її делегація внесла пропозицію, що визначала правовий статус медичного персоналу, затриманого воюючою стороною. В пропозиції пропонувалося не вважати військовополоненими представників медико-санітарної служби й передбачалося, що лікарі, санітари, медсестри та інші медичні працівники, які хоча й не служили в медичних частинах своїх Збройних сил, у разі потрапляння до рук ворога можуть надавати відповідну допомогу військовополоненим та користуватися тими ж пільгами, що й військовий медичний персонал. Таким чином, українська радянська дипломатія долучилася й до розроблення та імплементації норм гуманітарного міжнародного права в життя.

Таким чином, незважаючи на відсутність в Українській РСР власної лінії дипломатичної діяльності, її вихід на міжнародну арену в «еру Мануїльського», що тривала до його відставки 10 червня 1952 р., мав велике позитивне значення. Він сприяв збереженню

серед окремих верств населення державницьких настроїв і водночас розкривав очі на кричущу невідповідність між формальним зовнішньополітичним статусом України, що своєю участю в діяльності ООН дістала певне визнання світового співтовариства, та її фактичним становищем абсолютно залежної частини радянської імперії.

Якими б не були справжні мотиви й політичні наміри офіційного Кремля – системною «great strategy», тактичним ходом, кон'юнктурним політичним маневром чи дипломатичним фарсом, – позитивні наслідки створення зовнішньополітичного відомства Радянської України після більш, ніж двадцятирічної вимушеної перерви, були безсумнівними. Це стосувалося не лише появи поняття «держава Україна» в тогочасній закордонній пресі й формального набуття УРСР статусу суб'єкта міжнародного права, а й політичних зрушень усередині неї.

Глибинний сенс своєрідного «дрейфу» України до міжнародного життя не могли вихолостити жодні хитромудрі кремлівські фільтри. Підвищення значущості українського питання в СРСР обернулося новою загрозою для радянської тоталітарної системи, з якою вона мусила справлятися протягом кількох післявоєнних десятиліть, але так і не змогла подолати.

«Між державами-членами ООН Українська та Білоруська РСР були, як тінь дерева між справжніми стовбурами, – влучно зазначив один із фундаторів дипломатії вже незалежної України – постійний представник України при ООН в 1992-1994 рр. і посол України в Канаді в 1993-1996 рр. В. Батюк, – але ж були – то була тінь від справжнього дерева, і тому толерувались, бо передбачливим політикам вірилось, що невдовзі і предмет, який відкидає від себе ту тінь, об'явиться на картині» [1, с. 41].

Список використаної літератури

1. Батюк В. Україна в ООН (роздуми напередодні 50-річчя Об'єднаних Націй) / Віктор Батюк // Альманах «Гомону України» на рік 1995. – Торонто, 1995. – С. 37-41.
2. Головченко В. «Золотий вік української радянської дипломатії»: міф і реалії / Володимир Головченко // Зовнішні справи. – 2011. – № 4. – С. 46-51.
3. Головченко В. І. «Обмежена дипломатія» Української РСР: здобутки і втрати / Володимир Головченко // Політологічний вісник: збірник наукових праць. – К.: «ІНТАС», 2011. – Вип. 53. – С. 280-294.
4. Головченко В. І. Українська РСР – держава-співзасновник ООН: погляд політолога-міжнародника / Володимир Головченко // Актуальні проблеми міжнародних відносин: збірник наукових праць. Вип. 96. Ч. I. – К.: КНУ ІМВ, 2011. – С. 46-62.
5. Головченко В. На чолі зовнішньополітичного відомства Української РСР: перші кроки / Володимир Головченко // Зовнішні справи. – 2012. – № 4. – С. 52-55.
6. Головченко В. І. Україна – держава-співзасновник ООН: міфи й історичні реалії / Володимир Головченко // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка: міжнародні відносини. – Вип. 38-39. – К.: ВПЦ «Київський університет», 2012. – С. 12-19.
7. Гриневиц В. А. Утворення Народного комісаріату закордонних справ Української РСР: проекти і реалії (1944-1945 рр.) / Владислав Гриневиц // Український історичний журнал. – 1995. – № 3. – С. 35-46.
8. Джилас М. Бесіди зі Сталінім [Електронний ресурс] / Милован Джилас. – Режим доступу: http://warbibl.io.ua/s1181376/milovan_djilas_besidi_zi_stalinim.
9. Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє минуле (1914-1920): науково-популярне видання / Дмитро Дорошенко. – К.: Темпора, 2007. – 632 с.

10. Камінський Є. Політика США щодо України. Витоки. Концептуальні основи. Практична еволюція / Є. Камінський, А. Дашкевич / наук. ред. О. Потехін. – К. : Політична думка, 1998. – 548 с.
11. Лещенко Л. А. Україна на міжнародній арені (1945-1949) / Леонід Лещенко. – К. : Наукова думка, 1969. – 288 с.
12. Правда. – 1945, 29 мая.
13. Радянська Україна. – 1945, 3 червня.
14. Симоненко Р. Г. Паризька мирна конференція 1946 [Електронний ресурс] / Рем Симоненко. – Режим доступу: http://www.history.org.ua/?termin=Paryzka_myrna_1946.
15. Сиротинский С. Мануильский, Дмитрий Захарьевич (авторизованная биография) / С. Сиротинский // Деятели Союза Советских Социалистических Республик и Октябрьской революции : репринтное воспроизведение Приложения к циклу статей «Союз Советских Социалистических Республик», помещенных в 41-м томе Энциклопедического словаря Русского Библиографического Института Гранат. Ч. III. – М.: «Книга», 1989. – С. 298-301.
16. Українська РСР на міжнародній арені : збірник документів і матеріалів, 1944-1961 рр. – К. : Політвидав, 1963. – 576 с.
17. Шолмов Ю. А. Советский Союз – Индонезия. 1945 – 1954 / Ю. А. Шолмов / отв. ред. М. С. Капица; Институт Востоковедения АН СССР. – М. : «Наука», 1976. – 163 с.
18. Aspaturian Vernon V. The Union Republics in Soviet Diplomacy : a Study of Soviet Federalism in the Service of Soviet Foreign Policy / Vernon V. Aspaturian. – Geneva: E. Droz, 1960. – 228 p.
19. Sawczuk K. The Ukraine in the United Nations Organization : a Study in Soviet Foreign Policy, 1944-1950 / K. Sawczuk. – New York – London : Columbia University Press, 1975. – 158 p.

DMYTRO MANUILSKY AS A CHIEF OF THE UKRAINIAN SSR FOREIGN POLICY DEPARTMENT (1944-1952)

Holovchenko Volodymyr

Professor, Doctor of Sciences (Politology), Institute of International Relations of Kyiv National Taras Shevchenko University.

Abstract. *Creating of Ukrainian SSR' foreign policy department during the Soviet constitutional reform in 1944, whatever the true motives and intentions of official Kremlin policy, – systemic great strategy, tactical move, situational political maneuvering or diplomatic farce, – had a positive consequences. After more than two decades of forced interruption, the concept of «State Ukraine» appeared in diplomatic correspondence the Ukrainian SSR formally acquired the status of a subject of international law and was the «initial member» of the United Nations. The very fact of «the republic's emergence in the international arena» certainly contributed to the growth of national consciousness of Ukrainians, feeling them myself nation that is worth full representation in the international community.*

«First among equals» the Soviet Union republic was collaborating with international life, gradually formed its own corps of skilled diplomats, that gained experience of employment activities in international organizations, mastered new methods and the art of negotiation, the ethics of international communication, realized the strength and weakness of the Kremlin diplomacy and simultaneously observed visually slighted status of the Ukrainian SSR in foreign policy. The deep sense of a unique Ukrainian «drift» to international life could not to eviscerate any sophisticated Kremlin filters. The article spotlights the role of D. Manuilsky in launching the

«golden age of Ukrainian Soviet diplomacy», whose best achievements diplomatic service of independent Ukraine is developing.

Key words: *state, diplomacy, foreign policy, conference, international relations.*

References

1. Bat'uk V. Ukraïna v OON (rozdumy naperedodni 50-richch'a Objednanykh Natsij) / Viktor Bat'uk // Al'manakh «Gomonu Ukraïny» na rik 1995. – Toronto, 1995. – S. 37-41.
2. Holovchenko V. «Zolotyj vik ukraïns'koji rad'ans'konji dyplomatiï»: mif i realiji / Volodymyr Holovchenko // Zovnishni spravy. – 2011. – № 4. – S. 46-51.
3. Holovchenko V. I. «Obmezhenâ dyplomatiï» Ukraïns'koji RSR: zdotuky i vtraty / Volodymyr Holovchenko // Politologichnyj visnyk: zbirnyk naukovykh prats'. – K.: «INTAS», 2011. – Vyp. 53. – С. 280-294.
4. Holovchenko V. I. Ukraïns'ka RSR – derzhava-spivzasnovnyk OON: pogl'ad politologa-mizhnarodnyka / Volodymyr Holovchenko // Aktual'ni problemy mizhnarodnykh vidnosyn: zbirnyk naukovykh prats'. Vyp. 96. Ch. I. – K.: KNU IMV, 2011. – S. 46-62.
5. Holovchenko V. Na choli zovnishn'opolitychnogo vidomstva Ukraïns'koji RSR: pershi kroky / Volodymyr Holovchenko // Zovnishni spravy. – 2012. – № 4. – S. 52-55.
6. Holovchenko V. I. Ukraïna – dezhava-spivzasnovnyk OON: mify j istorychni realiji / Volodymyr Holovchenko // Visnyk Kyjivs'kogo natsional'nogo universytetu imeni Tarasa Shevchenka: mizhnarodni vidnosyny. – Vyp. 38-39. – K.: VPTS «Kyjivs'kyj universytet», 2012. – S. 12-19.
7. Grynevych V. A. Utvorenn'a Narodnogo komisariatu zakordonnykh sprav Ukraïns'koji RSR: proekty i realiji (1944-1945 rr.) / Vladyslav Grynevych // Ukraïns'kyj istorychnyj zhurnal. – 1995. – № 3. – S. 35-46.
8. Djilas M. Besidy zi Stalinym [Electronnyj resurs] / Mylovan Djilas. – Rezhym dostupu: http://warbibl.io.ua/s1181376/milovan_djilas_besidi_zi_stalinim.
9. Doroshenko D. Moji spomyny pro nedavn'e mynule (1914-1920): naukovo-popul'arne vydann'a / Dmytro Doroshenko. – K.: Tempora, 2007. – 632 s.
10. Kamins'kyj Je. Polituka SSHA shchodo Ukraïny. Vytoky. Kontseptual'ni osnovy. Praktychna evolutsija / Je. Kamins'kyj, A. Dashkevych / nauk. red. O. Pot'ekhin. – K.: Polituchna dumka, 1998. – 548 s.
11. Leshchenko L. A. Ukraïna na mizhnarodnij areni (1945-1949) / Leonid Leshchenko. – K.: Naukova dumka, 1969. – 288 s.
12. Pravda. – 1945, 29 maja.
13. Rad'ans'ka Ukraïna. – 1945, 3 chervn'a.
14. Symonenko R. G. Paryz'ka myrna konferentsija [Electronnyj resurs] / Rem Symonenko. – Rezhym dostupu: http://www.history.org.ua/?termin=Paryzka_myrna_1946.
15. Syrotynskij S. Manuil'skij, Dmitrij Zakhar'evich / S. Syrotynskij // Dejateli Sojuza Sovetskikh Sotsialisticheskikh Respublik i Okt'abr'skoj revolutsiji: reprintnoje vosproizvedeniye Prilozhenija k tsyklu statej «Sojuz Sovetskikh Sotsialisticheskikh Respublik», pomeshch'onnykh v 41-m tome Entsiklopedicheskogo slovar'a Russkogo Bibliograficheskogo Instituta Granat. Ch. III. – M.: «Kniga», 1989. – S. 298-301.
16. Ukraïns'ka RSR na mizhnarodnij areni: zbirnyk dokumentiv i materialiv, 1944-1961 rr. – K.: Polityvdav, 1963. – 576 s.
17. Sholmov Ju. A. Sovetskij Sojuz – Indonezija. 1945 – 1954 / Ju. A. Sholmov / otv. red. M. S. Kapitsa; Institut Vostokovedeniya AN SSSR. – M.: «Nauka», 1976. – 163 s.
18. Aspaturian Vernon V. The Union Republics in Soviet Diplomacy: a Study of Soviet Federalism in the Service of Soviet Foreign Policy / Vernon V. Aspaturian. – Geneva: E. Droz, 1960. – 228 p.
19. Sawczuk K. The Ukraine in the United Nations Organization: a Study in Soviet Foreign Policy, 1944-1950 / K. Sawczuk. – New York – London: Columbia University Press, 1975. – 158 p.

ДМИТРИЙ МАНУИЛЬСКИЙ – РУКОВОДИТЕЛЬ ВНЕШНЕПОЛИТИЧЕСКОГО ВЕДОМСТВА УКРАИНСКОЙ ССР (1944-1952 гг.)

Головченко В. И.

Доктор политических наук, профессор, Институт международных отношений Киевского национального университета имени Тараса Шевченко.

Аннотация. *Создание внешнеполитического ведомства Украинской ССР в ходе советской конституционной реформы 1944 г., какими бы ни были действительные мотивы*

и политические намерения официального Кремля – системной «great strategy», тактическим ходом, конъюнктурным политическим маневром или дипломатическим фарсом, – имело позитивные последствия. После больше, чем двадцатилетнего вынужденного перерыва, понятие «государство Украина» появилось в дипломатической переписке, УССР формально приобрела статус субъекта международного права и стала государством-соучредителем ООН. Поэтому в статье также освещаются малоизвестные обстоятельства возобновления международной деятельности Украинской ССР и вхождения ее в число «initial members» ООН, выясняются действительные мотивы сталинской дипломатии в обеспечении этого процесса.

В публикации выяснена роль Д. Мануильского в формировании «золотого века украинской советской дипломатии» (по определению западных СМИ). Несмотря на отсутствие в Украинской ССР собственного внешнеполитического курса, ее выход на международную арену в «эпоху Мануильского» имел большое позитивное значение. Он содействовал сохранению в определенных слоях населения республики государственных настроений и в то же время раскрывал им глаза на вопиющее несоответствие между формальным международным статусом Украины, которая своим участием в создании и деятельности ООН получила определенное признание международного сообщества, и ее фактическим положением абсолютно зависимой составной советской империи.

Ключевые слова: государство, дипломатия, внешняя политика, конференция, международные отношения.